

**DOĞU ANADOLU'DA İDARİ YAPILANMA
(1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDAN SONRA)****Administrative Structure In Eastern Anatolia
(Following 1877-1878 Ottoman-Russian War)****Dr. Muammer DEMİREL*****ÖZ**

1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı'nda Balkanlar ve Anadolu'da Kars, Ardahan ve Bayezid bölgeleri Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Savaşın sonunda yapılan Ayastefanos Antlaşmasıyla Kars, Ardahan, Batum ve Bayezid sancakları Rusya'ya verilmiştir. Daha sonra yapılan Berlin Antlaşması ile Bayezid Sancağı Osmanlı tarafında bırakılmıştır. Bu sınır değişimleri nedeni ile hem Osmanlı hem de Rusya idari yapısında yeni yapılanmaya gidilmiştir.

Livane (Artvin) kazasından bazı köyler sınırın Osmanlı tarafında kalmış ve bu köyler Kiskim (Yusufeli) kazasına bağlanmıştır. Fakat Kiskim kaza merkezi bu köylere çok uzak düştüğünden kaza merkezi nispeten daha ortada olan Öğdem köyüne nakledilmiştir. Bu sefer de kazada idari başka problemler ortaya çıkmış ve kaza merkezi Ersis'e taşınmıştır.

Yeni sınır boyunca kalan köyler diğer kazalara bağlanmak sureti ile idari bağlılık sorunu çözülmüş olmasına rağmen bu köylerin kullandıkları meralardan bazıları Rusya tarafında kaldığından mera problemi ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Batum, Livane, Ardahan, Kars, Kiskim, idari yapılanma

ABSTRACT

Many parts in Balkans and Anatolia (Kars, Ardahan and Bayezid sancaks) were occupied by Russians in 1877-1878 Ottoman-Russian War. According to Treaty of San Stefano, signed at the end of the war, Kars, Ardahan, Batum and Bayazid sancaks were left to Russia. Later, with Berlin Treaty, Bayazid sancak was regained. As a result of these in the borderline, both Ottomans and Russians made new administrative structures.

Some villages belonging to Livane (Artvin) town were within Ottoman borders and these villages became dependent to Kiskim (Yusufeli) kaza. Yet, because Kiskim kaza center was too far away from these villages, the kaza center was transferred to relatively central Öğdem village. This time further administrative problems occurred and kaza center was transferred to Ersis.

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı.

Although the problem of dependence was solved with making the villages along the new borderline parts of other kazas, pasture problem came into being because some of the pastures belonging to these villages were left within Russian border.

Keywords: Batum, Livane, Ardahan, Kars, Kiskim, administrative strutures.

Osmanlı Devleti aleyhine her hareketi destekleyerek kendi genişleme emelleri doğrultusunda değerlendirmeye çalışan Rusya, 1876'da Sırbistan, Karadağ, Hersek ve Bulgaristan'da meydana gelen ayrılık hareketlerini perde arkasından teşvik etmiştir. Önce 1875 yılında Bosna ve Hersek'te başlayan isyan Sırbistan ve Karadağ'a yayılmıştır. Rusya'nın Slavcılık propagandası olayları artırmış ve önlenmesini güçleştirmiştir. Osmanlı Devleti'ni çok uğraştıran Sırp ve Karadağ olaylarına karşı başarı elde edildiğinde ise olay Rusya'nın girişimleri ile bir Avrupa meselesi halini almıştır.¹

Osmanlı ordusunun Sırp ordusunu mağlup etmesi üzerine Rusya, İstanbul Büyükelçisi General Nikolay Pavloviç İgnatyev vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne kırk sekiz saatlik bir ultimatom vermiş ve Sırbistan ile mütareke yapılmıştır. Osmanlı Devleti karşısında Rusya'nın tek başına hareket etmesi İngiltere'nin Hindistan ve Hindistan yolu politikalarına uygun gelmediğinden İngiltere, duruma müdahil olmuştur. İngiltere'nin girişimiyle Balkanlarda oluşturulacak yeni durumu ve yapılacak ıslahat hükümlerini görüşmek üzere Paris Antlaşması'na imza koyan devlet temsilcilerinin (Osmanlı, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, Almanya, İtalya) İstanbul'da toplanması kararlaştırıldı. Osmanlı Hükümeti iç işlerine müdahale olarak kabul ettiği bu durumu kabul etmek zorunda kaldı. *Tersane Konferansı* 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da toplandı. Konferansı geçersiz kılmak için acele ile aynı gün top atışları ile Meşrutiyet ilan edildi. Bunun üzerine toplantıda Osmanlı Devleti'ni temsil eden Hariciye Nazırı Saffet Paşa, söz alarak Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilan edilip tüm vatandaşların şahsi hürriyetlerinin kefaletinin sağlandığından bahisle toplantıya gerek kalmadığını söylemiştir. Osmanlı temsilcilerinin toplantıyı terk etmesine rağmen yabancı temsilciler bu durumu dikkate almayarak toplantıya devam etmiş ve yapılmasını kararlaştırdıkları reform taslağını Osmanlı Hükümeti'ne sunmuşlardır. Sadrazam Mithat Paşa, verilecek cevabı görüşmek üzere geniş katılımlı bir "*meclis-i umumi*" toplamış

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, Ankara, 1983, ss.14-24; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s.79; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VI, Sayı.9 (İstanbul, 1954), s.123.

ve bu toplantıda savaş da dahil her ihtimal müzakere edildikten sonra ıslahat teklifi reddedilmiştir. Bunun üzerine elçiler ve temsilciler önceden kararlaştırdıkları gibi İstanbul'u terk etmişlerdir.²

Rusya'nın savaş açmak için aradığı fırsat, Osmanlı devlet adamları tarafından adeta altın tepsi içinde sunulmuştur. Bu sefer Avrupa devletleri de Rusya'nın karşısında olmadığından Osmanlı Devleti, Rusya karşısında yalnız kalmıştı. Fırsatı kaçırmayan Rusya, 23 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Tarihimizde "93 Harbi" denilen kanlı savaş yaklaşık bir yıla yakın sürdü. Batı cephesinde Pilevne'de Gazi Osman Paşa ve Doğu cephesinde Gazi Ahmed Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri kısmı başarılar göstermelerine rağmen savaş Osmanlı Devleti için bir felaketle sonuçlandı. Rus orduları batı cephesinde Ayastefanos (Yeşilköy)'e kadar ilerleyerek İstanbul'a dayandı, doğuda ise Erzurum önünde durdurulabildi.³

Osmanlı Devleti'nin başvurusu ile Osmanlı için çok ağır şartlar taşıyan Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını koparan ve siyasi olarak da Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın kucağına atan bu antlaşmaya İngiltere'nin itiraz etmesi üzerine Berlin Kongresi toplandı. Ayastefanos Antlaşması'nın çoğu maddesi Osmanlı Devleti lehine değiştirilerek kabul edildi. Fakat yine de Osmanlı Devleti hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da büyük toprak kayıplarına uğradı.⁴

Doğu Anadolu'da Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878) ile Kars, Ardahan (Çıldır), Batum ve Bayezid sancakları Rusya'ya bırakılmış,⁵ Berlin Antlaşması'nda (13 Temmuz 1878) ise Bayezid sancağı Osmanlı Devleti'ne iadesi sağlanarak sınırdaki kısmı düzeltmeler yapılmıştır.⁶

"93 Harbi" denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuçlarından biri de Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkan topraklarından bir kısmının Rus işgaline uğraması idi. Her iki devlet tarafında yeni sınır bölgelerinde yeniden idari yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Rusya'ya terk edilen bu üç sancaktan Batum Trabzon vilâyetine, Kars ve Ardahan sancakları ise Erzurum vilâyetine bağlı idi. Bu sancakların çoğu kaza,

² Mahmud Calâleddin Paşa, *Mir'ât-i Hakikat*, I,II,III, (Hazırlayan İsmet Miroğlu), İstanbul, 1983, s.258-280; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s.28-35.

³ Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, İstanbul, 1328, ss.390-395; Mahmud Calâleddin Paşa, a.g.e , I,II,III, s.335-517.

⁴ Karal, a.g.e, VIII, s.57-80.

⁵ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1953, s.384-400.

⁶ Erim, a.g.e, I, s.401-424.

nahiye ve köyleri Rusya tarafında kaldı. Bunlara bağlı bir kısım kaza, nahiye ve köyler de Osmanlı tarafında kaldığı gibi bazı idari birimler de hudut tespitinde birbirinden ayrılarak bölündü. Hem Osmanlı hem de Rus tarafında bu yeni duruma göre idari yapılanmaya gidildi.

Trabzon vilâyetine bağlı Batum sancağı aynı zamanda Lazistan sancağı olarak da geçmektedir. 1878 Rus işgalinden önce Lazistan sancağının merkezi Batum şehri idi.⁷ Batum Rusya'ya terk edildikten sonra Rize kazası Lazistan sancağının merkezi yapılmıştır.⁸

Savaştan önce Lazistan sancağının altı kazası ile altı da nahiyesi vardı. Kazaları Batum, Livane (Artvin), Acara-i sufla, Acarateyn, Çürüksu, Hopa ve Atina,⁹ nahiyeleri ise Acarateyn kazasının Maçahel¹⁰ ve Acara-i ulya nahiyeleri, Livane kazasının Habekelaskur ve Vakıf (Kobak)¹¹ nahiyeleri, Hopa kazasının Arhavi, Gönye nahiyeleri ile Atina kazasının Hemşin nahiyesidir.¹² Bunlardan Hopa ve Atina kazaları ile Arhavi ve Hemşin nahiyeleri Osmanlı dâhilinde kalmış diğerleri Rusya'ya terk edilmiştir.

Osmanlı tarafında kalan kazalar	Osmanlı tarafında kalan nahiyeler	Rusya'ya verilen kazalar	Rusya'ya verilen nahiyeler
Hopa	Arhavi	Batum	Maçahel
Atina	Hemşin	Livane	Acara-i ulya
	Vakıf (Kobak)	Çürüksu	Habekelaskur
		Acara-i sufla	Gönye
		Acarateyn	

Tablo 1: 1294 (1877 - 1878) Tarihinde Lazistan (Batum) Sancağı Kaza ve Nahiyeleri

⁷ *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, 1294*, s.187. Bu salnâmede Lazistan sancağının merkezinin Batum olduğu, "Lazistan sancağı nefis-i Batum kazası" ifadesi ile belirtilmiştir. Trabzon vilayetine ait salnâmelerin bir kısmı yayınlanmıştır. *Tarbzon Vilayeti Salnamesi 1877, IX*, Ankara, 1995, s.289.

⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1300*, s.306.

⁹ Bugünkü Rize ili Pazar ilçesinin eski adı, N. Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, 2001, s.12.

¹⁰ Artvin ili Borçka ilçesi Camili köyü.

¹¹ Vakıf nahiyesi Trabzaon ve devlet salnâmelerinde geçmemektedir. Ancak Livane kazasına bağlı eskiden beri bir nahiyenin olduğu resmi devlet kayıtlarında geçmektedir. *BOA, YA.Hus, 175 / 110*. Bu Vakıf nahiyesinin merkezi Kobak köyüdür. Kobak köyünün yeni adı Yüksekoba olup bugün Artvin Yusufeli ilçesine bağlıdır.

¹² *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, 1294*, s.59-66.

Erzurum vilayetinin iki sancağı Çıldır ve Kars sancaklarının hemen tamamına yakını Rusya'ya bırakılmıştır. Yukarıda da zikredildiği gibi antlaşma metinlerinde sancak merkezi olmasından dolayı Ardahan sancağı olarak geçen sancak aslında Çıldır sancağıdır. Ahıska bölgesi 1829'da Rusya tarafından işgal edilmiş ve bundan bir müddet sonra Çıldır eyaleti lağvedilip sancak haline getirilerek Erzurum eyaletine bağlanmıştır. Oltu kasabası Çıldır sancağının merkezi yapılmıştır. 1860 tarihinde ise Çıldır sancağının merkezi Ardahan'a nakledilmiştir.¹³ Daha sonra sancak merkezi Oltu'ya taşınmışsa da savaş sırasında Ardahan'ın merkez olduğu anlaşılmaktadır. Oltu sancak merkezi iken Merkez kaza ile Ardahan ve Ardanuç kazaları ona bağlıydı. Oltu kazasının Namervan (Narman), Penek, Tavusger nahiyeleri, Ardahan kazasının Göle, Çıldır, Posof nahiyeleri ve Ardanuç kazasının Şavşit (Şavşat) nahiyesi vardı.¹⁴ Bu idari birimlerden Namervan nahiyesi hariç tamamı Rusya'ya bırakılmıştır.

Rusya'ya verilen kazalar	Rusya'ya verilen nahiyeler	Osmanlı tarafında kalan nahiye
Oltu	Penek	Namervan
Ardahan	Tavusger	
Ardanuc	Göle	
	Çıldır	
	Poshov	
	Şavşit	

Tablo 2: 1288 (1871) Çıldır Sancağı Kaza ve Nahiyeleri

Rusya'ya bırakılan Kars sancağının dört kazası vardı. Bunlar merkez kaza Kars, Şuragel (Akyaka), Zaruşad (Arpaçay) ve Kağızman kazaları idi. Kars sancağı tamamen Rusya'ya bırakılmış olup kaza ve nahiye gibi hiçbir idari yerleşim birimi Osmanlı tarafında kalmamıştır.¹⁵

Osmanlı Tarafında Yeni İdari Yapılanma

Bu sınır değişimi neticesinde hem Osmanlı hem de Rusya'da yeni idari yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı tarafında tamamı işgal uğrayan Kars

¹³ BOA, A.MKT.UM, 397/22 , 397/76, 28 Receb 1276 (20 Şubat 1860)

¹⁴ Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, 1288, s.138; Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, 1291, s.80.

¹⁵ Erim, a.g.e, I, s.396.

sancağında yeni bir yapılanmaya ihtiyaç kalmamış, kısmen işgal edilen Batum ve Ardahan sancakları için yeni yapılanma mecburiyeti hâsıl olmuştur.

Savaştan önce Trabzon vilayeti merkez sancağa bağlı bir kaza olan Rize, Lazistan sancağı merkezi yapılmıştır. Bu idari değişiklikte Rize'nin köy ve nahiyeleri oldukları şekliyle korunmuştur.¹⁶ Sancak merkezi yapıldığı sırada Rize şehri 36 mahallesi ile o günün Anadolu şehirlerine göre orta halli bir şehir konumundaydı. Lazistan sancağının diğer iki kazası Atina ve Hopa idi. Hopa kazası da artık serhat kazası olmuş ve daha önemli duruma gelmiştir.¹⁷

Kazalar	Nahiyeler
Rize	Mapavri ¹⁸
	Karadere ¹⁹
	Kura-yı Seb'a ²⁰
Atina	Hemşin
Hopa	Arhavi
	Viçe ²¹

Tablo 3: 1309 (1892-1892) Yeni Lazistan Sancağı Kaza ve Nahiyeleri

Görüldüğü üzere Lazistan sancağından Osmanlı tarafında kalan yerler için yeni idari yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Livane kazasının Vakıf nahiyesi köyleri ile birlikte Osmanlı tarafında kalmıştır. Vakıf nahiyesi ve köyleri ulaşım yönünden Erzurum vilayetinin Kiskim nahiyesine daha yakın olduğundan onunla birleştirilerek yeni Kiskim kazası teşkil edilmiştir.

Kiskim, XVII. Yüzyılın sonu itibariyle Çıldır eyaletine bağlı bir sancak olarak kurulmuştur. 1682-1702 tarihli Osmanlı eyalet tevcihat defterlerine göre Kiskim, Çıldır eyaleti sancakları arasında yer almıştır.²² 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Ahıska ve Ahılkelek Ruslar tarafından işgal edildikten sonra Tanzimat devrinde yapılan idari düzenlemeler ile Çıldır bir sancak haline getirilerek Erzurum eyaletine bağlanmıştır. Kiskim de Çıldır sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiştir.²³ 1864 yılında çıkarılan vilayetler kanununun uygulanması ile

¹⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, 1294*, s.107.

¹⁷ *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, 1309*, s.174.

¹⁸ Bugünkü Rize ili Çayeli ilçesinin eski adı, Akbayar, *a.g.e.*, s.114.

¹⁹ Bugünkü Rize ili Kalkandere ilçesinin eski adı, Akbayar, *a.g.e.*, s.89.

²⁰ Bugünkü Rize ili İkizdere ilçesinin eski adı, Akbayar, *a.g.e.*, s.105.

²¹ Bugünkü Rize ili Fındıklı ilçesinin eski adı, Akbayar, *a.g.e.*, s.166.

²² M. İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII, Sayı: 1 (Erzurum, 2006), s.81; O. Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı; Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Elazığ, 1997, s.66.

²³ F. Emecen, "Çıldır Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, 1993, s.301.

Osmanlı eyalet sisteminin yerine vilayet idaresi getirilmiş ve idari birimlerle haberleşmenin kolay sağlanması ve işlerin yerinden kolayca çözülmesi için idari birimler birleştirilmiştir.²⁴ Bu idari düzenleme sırasında Kiskim nahiye haline getirilmiş ve Kiskim nahiyesi Çıldır sancağından daha yakın olan Erzurum merkez sancağına bağlı İspir kazasına bağlanmıştır. Bu düzenleme ile Tortum kazası da nahiye haline getirilmiş ve İspir kazasına bağlanmıştır.²⁵

“93 Harbi”nden sonra sınırdaki değişme ile Kiskim nahiyesi ve Lazistan sancağının işgal edilen Livane kazasından Osmanlı tarafında kalan Vakıf/Kobak (Yüksekoba) ve Ma’-i ulya (Milo olmalı) nahiyeleri birleştirilerek 19 Nisan 1885 (4 Receb 1302) tarihinde Kiskim kazası yeniden kurulmuştur.²⁶

Vakıf ve Ma’-i ulya nahiye ve bunlara bağlı köyler Kaçkar dağlarının güney tarafında yer alan yerleşim alanlarıdır. Bu nahiyeler ile Lazistan livası arasında yaklaşık 40 saatlik mesafe olduğu ve ulaşım için yol da bulunmadığı, kışın ise iletişim ve ulaşım tamamen ortadan kalktığı için Vakıf nahiyesinin yeni kurulan Kiskim kazasına ve böylece Erzurum vilayetine bağlanması uygun bulunmuştur. Yeni yerlerin bağlanması ile Kiskim kazasının merkezi Öğdem nahiyesine taşınmıştır. Kaza merkezinin nakledilmesinde Vakıf ve Ma’-i ulya nahiye ve köylerinin Öğdem nahiyesine daha yakın olması etken olmuştur.²⁷

Kaçkar dağlarının zirvesinde yer alan ve ulaşımı oldukça zor olan Vakıf (Kobak) nahiyesinin bir müddet sonra köye çevrildiği anlaşılmaktadır. Kobak’ın yerine ulaşımı daha kolay olan Barhal (Altıparmak) ve Arcivan köyleri nahiye yapılmıştır. 1307 (1889-1890) tarihli Devlet Salnâmesi’ne göre Kiskim kazasının 11 nahiyesi ve 61 köyü vardır. Bu nahiyeler Ersis (Kılıçkaya), Pertekrek / Peterek (Çevreli), Oşnak (Köprügören), Hoduçur (İspir’in Sarıkonak köyü), Barhal, Udav (Bostancı), Arcivan (Balalan), Zor (Esenyaka), Milo / Melo (Sarıbudak) köyleri idi.²⁸

Öğdem’in Kiskim kaza merkezliği ancak yedi yıl devam etmiştir. Kaza merkezi, 8 Şubat 1892 (9 Receb 1309) tarihinde çıkarılan Padişah fermanı (irâde-i seniyye) ile Ersis nahiyesine nakledilmiştir. Bu nakilde birçok faktör etken olmuştur. Birkaç haneden ibaret olan Öğdem köyünün yolları çok zahmetliydi. Kış mevsiminde yolların darlığı geçilmesini daha da zorlaştırdığından bazen ahaliden düşüp ölenler dahi olmuştur. Kiskim’de

²⁴ A.C. Eren, “Tanzimat”, *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, XI, İstanbul, 1979, s.754; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, Ankara, 1983, s.156-157.

²⁵ *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, 1288, s.134.

²⁶ *BOA, İrade Dahiliye*, No. 75536.

²⁷ *BOA, İrade Dahiliye*, No. 75357.

²⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 1307, s.657.

mahkeme olmayıp, adliyesi Tortum kazasına bağlıydı. Öğdem, Ersis'e göre Tortum'a iki kat daha uzaktır. Bu sırada Tortum kazasının bazı köyleri Kiskim kazasına bağlandığından Kiskim kazasının köylerinin çoğu Ersis tarafında kalmıştır. Bu gerekçelerle birlikte Ersis köyü ileri gelenleri de kaza için yapılması zorunlu olan hükümet konağı, hapisane, telgrafhane ile telgraf tellerinin döşenme masraflarını ödeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Kaza merkezinin taşınma kararı Erzurum vilâyeti tarafından teklif edilmiş, Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ'da uygun görülerek ferman (irade) çıkarılmıştır.²⁹

Çıldır sancağının hemen tamamı Rusya'ya terk olunduğu için Erzurum vilayetine bağlı Çıldır sancağı lağvedilmiştir. İşgalin ilk yıllarında Çıldır sancağı mutasarrıfı ve diğer memurları geçici olarak Bayburt'a nakledilmiştir. Berlin Andlaşması'ndan sonra da Çıldır sancağı mutasarrıfı ve memurlarının durumları aynen muhafaza edilmiş, 6 Ekim 1878 tarihinde bu görevlilerin maaşlarının ödenmesine devam edilmiştir.³⁰ Arazisi kalmayan Çıldır sancağı bir müddet sonra lağvedilmiştir. Nitekim 1300 tarihli Devlet Salnamesi'nde Çıldır sancağına ait kayıt bulunmamaktadır.³¹

Çıldır sancağından Osmanlı tarafında kalan yerleşim yerleri Naverman nahiyesi ve köyleri idi. Naverman nahiyesi Erzurum merkez kazaya bağlanmıştır. Bir süre sonra Erzurum vilâyetinde yeni bir idari yapılanmaya ihtiyaç duyulmuş, Namervan ve Tortum nahiyeleri birleştirilerek 23 Nisan 1882 tarihinde Tortum kazaya dönüştürülmüştür. Tortum kazası Erzurum merkez sancağına bağlıdır.³² Tortum kaza merkezi ile Namervan arasındaki mesafenin uzun olmasından dolayı 1894 tarihinde Narman kaza haline getirilmiştir.³³

Rusya Tarafında Yeni İdari Yapılanma

Rusya, imparatorluğuna kattığı yerler için yeniden bir idari yapılanmaya gitmiştir. Rusya, bütün Kafkasya'yı bir yönetimde toplayan Zakafkasya genel valiliği ile yönetmekteydi. Zakafkasya genel valiliğinin merkezi Tiflis olup birçok Guberniyalar (vilâyet) ve Oblastlar'dan (2. derece bölge) meydana gelmekteydi. Guberniyalar; Tiflis, Kutay, Yelizabetpol, Bakû, Erivan, Çernomorks, Stavropol'dur. Çarlık yönetimi Çıldır sancağı bölgesindeki Ardahan ve Oltu'yu Kars'a bağlamıştır. Kars sancağı genişletilerek Kuban, Terek ve Dağıstan gibi doğrudan genel valiliğe bağlı bir oblast haline getirilmiştir. Kars

²⁹ BOA, İrade Meclis-i Mahsus, No. 5499.

³⁰ BOA, DH.MKT, 1324/45.

³¹ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1300.

³² BOA, YA. Res, 11/16.

³³ BOA, Şura-yı Devlet Erzurum, No. 1512 / 26-2, 11. Ş. 1311 (17 Şubat 1897).

oblastının Kars, Kağızman, Ardahan ve Oltu ana okrug (kaza)'u vardı. Okruglarda alt idari birimlere ayrılmıştır.³⁴ Batum ayrı bir oblast olarak kurulmuş olup³⁵ Tiflis Guberniya'sına bağlanmıştır. Livane ve Ardanoç kazaları Batum oblastına bağlanmıştır.³⁶

Okr ug	Alt birimler
Kars	Merkez, Salanlug (Sarıkamış), Argino (Şuragel), Grenada (Zaruşad), Arbahin
Kağızman	Merkez, Karaargan ³⁷ , Nahiçev
Ardahan	Merkez, Poshov (Posof), Zarzini (Çıldır), Felshi
Oltu	Merkez, Tavusger

Tablo 4: Rusya İdaresinde Kars Oblastı ve İdari Birimleri

Yeni Sınırdan Dolayı Oluşan Problemler

İşgalden sonra yapılan antlaşma ile Rusya ve Osmanlı hududu çizilmiştir. Ancak bu sınır nehir gibi doğal sınırlarla yapılmamış olduğundan bölge halkı için problemler oluşturmuştur. Sınırın çizilmesinde Rusya etken olduğundan hududu kendine en avantajlı yerlerden geçirmiştir. Dolayısıyla bu durum daha çok Osmanlı tarafında kalan halkı etkilemiştir. Çizildiği günden 1920 tarihinde Batum hariç diğer yerlerin Türkiye'ye tekrar katılmasına kadar sınır problemleri devam etmiştir. Hudut boyunda kalan Osmanlı köylerinin yerleşim yerleri ile arazi ve yaylakları birbirinden ayrılmıştır. Yerleşim yerleri Osmanlı tarafında kalan köylerin arazi ve hayvan yaylakları Rusya tarafında kalmıştır. Sınırın çizildiği ilk yıllarda Rusya bu arazi ve yaylakların kullanılmasına müsaade ettiğinden problem oluşturmamıştır. Daha sonraki yıllarda Rusya bu duruma müsaade etmemeye başlayınca bu köylülerin tek geçim kaynağı olan hayvan yetiştiriciliği büyük zarar görmüştür.

³⁴ İ. Ortaylı, "Çarlık Rusya Yönetiminde Kars", *Osmanlı İmparatorlu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1*, Ankara, 2000, s.400-401.

³⁵ Richard G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Bekeley, 1967, s.13.

³⁶ Ortaylı, *a.g.e.*, s.400.

³⁷ Ortaylı, bu alt birim için Horasan yazmış, ancak Horasan Osmanlı tarafında kalan yerleşim yeridir. Burasının Karaargan olması muhtemeldir.

Serhat kazası durumuna gelen Hopa bölgesi bu problemin yaşandığı yerlerin başında gelmekteydi. Hopa halkının bir kısmının arazileri ve hayvan otlakları Rusya tarafında kalmıştı. 1909 yılına kadar, yukarıda da anlatıldığı gibi, Rusya bu arazi ve otlakların kullanımında, Rusya tarafına gidip gelmelerde bir problem çıkarmadığından doğal durum devam etmiştir. Ancak bu tarihten sonra Rusya, artık Osmanlı vatandaşlarının Rusya tarafına geçişlerinde pasaport ve pasavan³⁸ sormaya başlamış, bu belgeleri olmayanlar geçirmemiştir. Bu belgeleri olmayanların Erzurum vilâyetine bağlanan Melo sınır kapısından geçebilmelerine müsaade edilmiş ise de, Hopa halkının kendilerine çok uzak olan Melo'ya gidip tekrar geri gelmeleri imkânsız bir durum idi. Durum iki taraf arasında kurulan hudut komisyonunda çözülemeyince Trabzon Valisi bunun çözümü için merkezi hükümete defaatla yazmış olmasına rağmen sorun halledilememiştir.

Bu durum karşısında pratik zekâlı Karadeniz halkı hemen çözüm üretmiştir. Hopa'nın Hemşin köylüleri tek geçim kaynakları olan hayvan yetiştiriciliğini terk edemediklerinden koyun, keçi ve sığırlarını Rusya tarafında saklayarak Rus pasaportlu çobanlar tutmuşlardır. Yazları Ardahan ve sair yaylalarda yaylamışlar kışın da yine Rusya sınırı içinde kalan Çoruh nehri boyunca kışlamışlardır. Hemşin köylüleri zamanla bu hayvanların mahsulâtını almak yaylak kiralarnı ödemek ve hayvanlarına sahip olmak için Rusya tabiiyetini de alarak çifte vatandaş olmuşlardır. Sadece Hemşinliler değil Hopa'da da ileri gelenlerin hemen tamamı aynı durumda idi. Bu vatandaşlarımıza ait 2.000 kadar koyun ve keçi ile 1.000 kadar sığır Rusya tarafında bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, bu hayvanlardan alması gereken vergileri alamadığı gibi çifte vatandaşlığa sahip olan Hopalıların tamamen Rusya tabiiyetine geçmesinden de endişe etmekteydi. Üstelik Rusya tarafında hayvanları olan çifte vatandaşlar Osmanlı kanunlarına karşı kayıtsız davranmaya başlamışlardı. Nitekim Hopa halkından Zeytinoğlu Arağan, mahalli hükümet yetkililerinin bir ihtarı üzerine *"benim hayvanların yüzünden Rusya tabiiyetinde bulunmaklığima mücazaten buradaki malımı zabt ve müsadere edecekseñiz işte bir köhne hane !"* cevabı ile Osmanlı yetkililerinin yaptırımlarını umursamağını ifade etmişti. Bu meseleleri incelemek ve çözüm getirmek üzere Osmanlı-Rus hudut komisyonu bir çalışma yaparak raporunu Dâhiliye Nezareti'ne sunmuştur. Bu raporda, Erzurum vilâyeti Kiskim kazasına bağlanan Kobak köyünün yaylası olan Çukur yaylanın hayvanları Rusya'da bulunan Hemşin köyü halkına verilmesi teklif edilmiştir.

Dâhiliye Nezareti durumu Erzurum vilâyetinden de sormuş, Erzurum vilâyetinden verilen raporda Kobak köyünün bu yayladan başka yaylaları

³⁸ Sınır bölgeleri boyunca oturan halk için verilen ve pasaport hükmünde olan belgedir.

olmadığından; buranın ellerinden alınması durumunda ya hayvanlarının telef olacağı ya da onların da hayvanlarını Rusya tarafında otlatacakları bildirilmiştir. Bir problemi çözmek için yeni problemler oluşturmak istemeyen Dâhiliye Nezareti yaylanın Kobak'da kalması ve Hemşinlilere Lazistan sancağı bölgesinde başka yayla bulunması talimatını vermiştir.³⁹

Sonuç

1877-1878 savaşında üç Osmanlı sancağı Kars, Ardahan (Çıldır) ve Batum'un Rusya'ya terk edilmesi üzerine Osmanlı tarafında kalan yerlerde ve Rusya'ya terk edilen yerlerde yeni idari yapılanmaya gidilmiştir. Her iki tarafta kalan yerlerin halkının büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olduğundan birbirine kavuşma hasreti ve isteği sürekli canlı kalmıştır. Bazı sınır boylarında akrabalar bile bölünmüştür. Sınırdan geçişler hem akrabalık hem de yukarıda anlatıldığı üzere ekonomik nedenlerden dolayı zorunlu idi. İşgal edilen Kars ve Ardahan 1920'de anavataana katılırken Batum, Sovyetler Birliği (Rusya) tarafında kalmıştır. Sovyetlerin dağılması ile Batum Gürcistan'da kalmıştır. İşgal sonucu bozulan idari yapıyı düzeltme onlarca yıl almıştır. Bir kısım idari yapılanma Osmanlı Devleti zamanında tamamlanıp problemler çözülürken bir kısım sorunlar ancak 1920'den sonra Kars, Ardahan ve Artvin'in anavataana katılması ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılan idari düzenlemeler sonucunda çözüme kavuşturulmuştur.

KAYNAKLAR

AKBAYAR, N., *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, 2001.

AKDES, Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990.

BOA, A.MKT.UM, 397/22 , 397/76, 28 Receb 1276 (20 Şubat 1860)

BOA, DH.MKT, 1324/45.

BOA, DH.SYS, 4/1.

BOA, İrade Dahiliye, No. 75357.

BOA, İrade Dahiliye, No. 75536.

BOA, İrade Meclis-i Mahsus, No. 5499.

BOA, Şura-yı Devlet Erzurum, No. 1512 / 26-2, 11. Ş. 1311 (17 Şubat 1897).

BOA, YA.Hus, 175 / 110.

³⁹ BOA, DH.SYS, 4/1.

BOA, YA. Res, 11/16.

EMECEN, F., "Çıldır Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, VIII*, İstanbul, 1993, ss.300-301.

EREN, A.C., "Tanzimat", *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi, XI*, İstanbul, 1979, ss.709-765.

ERİM, N., *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara, 1953.

HOVANNİSİAN, Richard G., *Armenia on the Road to Independence 1918*, Bekeley, 1967.

İNBAŞI, M., "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VII*, Sayı: 1 (Erzurum, 2006), ss.77-94.

Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi, VIII*, Ankara, 1983.

KILIÇ, O., *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı; Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Elazığ, 1997.

Mahmud Calâleddin Paşa, *Mir'ât-i Hakikat, I,II,III*, (Hazırlayan İsmet Miroğlu), İstanbul, 1983.

Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, İstanbul, 1328.

ORTAYLI, İ., "Çarlık Rusya Yönetiminde Kars", *Osmanlı İmparatorlu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim Makaleler-1*, Ankara, 2000.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1300.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1300.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1307.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, 1288.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, 1288.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, 1291.

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, 1294.

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, 1309.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877, IX, Ankara, 1995.

UZUNÇARŞILI, İ. H., “Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VI, Sayı.9 (İstanbul, 1954), ss.123-140.